

<Article>

Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades en funció de la seva lògica interna i del gènere dels practicants (1674-1947)

Jordi Brasó-Rius, Xavier Torredadella-Flix

Data de presentació: 16/05/2014

Data d'acceptació: 19/01/2015

Data de publicació: 07/07/ 2015

//Resum

En aquest treball es proposa una anàlisi històrica dels jocs motors a Espanya entre el 1674 i el 1947. L'objecte d'estudi és l'auca *Jochs d'Infanteça* de 1674, que Joan Amades va recollir el 1947 a *l'Auca dels Jocs de la Mainada*. L'estudi se centra en el simbolisme d'aquestes pràctiques, en la seva caracterització social, en les relacions de gènere i a presentar la seva lògica interna motriu. Aquesta aportació tracta de les característiques motrius i socials d'aquests jocs en el període analitzat i, a més, revisa les funcions i els rols dels participants en cadascuna d'aquestes pràctiques. La metodologia ha partit d'una revisió bibliogràfica de les fonts originals de l'època (1674-1947), que, amb el suport d'altres estudis actuals, ha servit per contextualitzar el marc teòric. En l'apartat dels resultats s'ha elaborat una taxonomia dels jocs de l'auca i, a partir d'aquesta, s'han estudiat dos aspectes concrets: la lògica interna i el gènere predominant d'aquestes pràctiques lúdiques. Tot aquest procés ha permès detallar els valors simbòlics dels jocs i les seves característiques motrius. Finalment, l'estudi palesa les diferències de gènere en l'evolució de les pràctiques lúdiques, que, tot i la seva disminució en la idealització del model coeducatiu actual, encara es fan evidents.

//Mots clau

Auca, coeducació, gènere, Joan Amades, jocs de la infància, jocs motors.

// Referència recomanada

Brasó-Rius, J. i Torredadella-Flix, X. (2015). Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades en funció de la seva lògica interna i del gènere dels practicants (1674-1947). *REIRE, Revista d'Innovació i Recerca en Educació*, 8 (2), 18-42 DOI. 10.1344/reire2015.8.2822

// Dades dels autors

Jordi Brasó-Rius. Institut del Centre d'Alt Rendiment Esportiu (Sant Cugat del Vallès).

jbraso@xtec.cat

Xavier Torredadella-Flix. Universitat Autònoma de Barcelona.

1. Introducció

Diferents autors han volgut analitzar la societat d'èpoques anteriors a la nostra. Els costums, el dia a dia, les cançons, la religió o les pràctiques lúdiques són sovint temes d'interès per anar conformant models descriptius o interpretatius cada cop més complets d'una societat. D'aquesta manera, l'estudi antropològic i social dels jocs pot servir per determinar els tipus i transformacions de la societat (Morillas, 1990). Aquesta mateixa idea ja l'estudiaven Caillois (1977) i Huizinga (1972), que pretenien caracteritzar una època a partir dels jocs. Així, Huizinga que pretén examinar l'origen del joc també comenta que «El juego es más viejo que la cultura; pues, por mucho que estrechemos el concepto de ésta, presupone siempre una sociedad humana, y los animales no han esperado a que el hombre les enseñara a jugar» (Huizinga, 1972, p. 11). Per tant, durant tots els períodes de la història de la humanitat, les activitats lúdiques també han ocupat un paper rellevant en cada societat. Fins i tot han arribat a formar part del patrimoni dels pobles: «Los juegos tradicionales son señas de identidad de un grupo, una comarca, un país, y también patrimonio cultural de la memoria colectiva de la infancia de esas zonas geográficas» (Pelegrín, 1996, p. 77-99). Pubill parla també d'aquesta característica molt significativa en l'espècie humana: «Els jocs han acompanyat l'home des de l'antiguitat» (Pubill, 2010, p. 7). A més, aquesta pràctica de les diferents formes lúdiques ha estat analitzada per diferents investigadors, com Bantulà (2005), Mehl (1990), Payá (2009) o Pelegrín (1992), i fins i tot els tipus de jocs poden explicar els graus de desenvolupament d'una societat (Blanchard i Chesca, 1986). Elias i Dunning (1992) parlen també de l'evolució, específica a cada localitat, que han patit les activitats lúdiques, i concreten que s'han anat reglamentant cada vegada més, entre altres aspectes, per reduir-ne el caràcter violent.

Per tant, el marc d'aquest estudi s'ubica en l'anàlisi històrica de les formes lúdiques, fet que pot arribar a ser de molta utilitat per conèixer les característiques de cada societat. En aquesta ocasió, l'objecte d'estudi pretén analitzar els jocs motors de l'auca *Jochs d'Infanteça* de 1674, que Joan Amades recull el 1947 en *l'Auca dels Jocs de la Mainada*. Concretament, centrem l'estudi en el simbolisme d'aquests jocs i la seva caracterització social en les relacions de gènere, i en la valoració dels principals trets de la seva lògica interna. Així doncs, aquesta aportació ha de contribuir a l'anàlisi de les característiques motrius i socials d'aquests jocs i de la seva relació amb l'època per esbrinar les funcions i els rols dels participants.

La primera part de l'estudi ha consistit a analitzar el simbolisme dels jocs en tots els períodes fins al moment que Amades (1947) torna a publicar l'auca del 1674. A més, de manera específica, s'ha tractat de la tipologia del practicant segons el gènere, el simbolisme de l'activitat i també la seva lògica interna. Aquest estudi ha permès determinar un grup de jocs principalment masculins, d'altres de femenins i d'altres de pràctica conjunta.

La metodologia utilitzada en aquesta primera part s'ha basat en una revisió bibliogràfica dels principals tractats de l'època (1674-1947). L'anàlisi històrica d'aquestes obres ha marcat un primer nivell d'aproximació hermenèutic, que ha estat validat amb altres aportacions. Així, s'han tingut en compte altres estudis recents, que, a part de verificar que les interpretacions dels diferents autors es corresponguessin entre elles, han servit per construir una (re)interpretació social dels jocs de la infància.

En una segona part, i a partir de les principals classificacions dels jocs segons diversos autors, se'n proposa una classificació òptima i adaptada a l'auca. Per aquest motiu, s'ha tingut en compte la lògica interna dels jocs, fet que ha permès determinar les característiques de les situacions que apareixen. Com a conseqüència, s'han format diferents grups i s'han tractat les dades estadísticament. Aquesta agrupació ha permès detectar quines eren les categories dels jocs més usades i, segurament, més practicades pels infants de la societat de l'època.

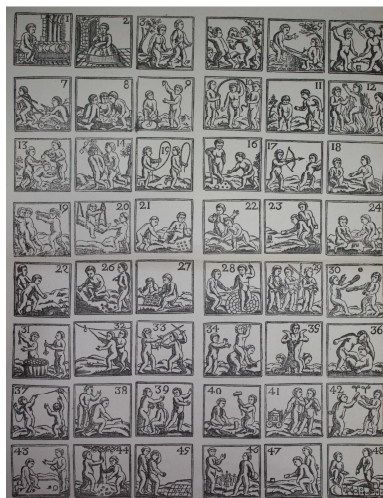
La metodologia per abordar aquest segon apartat i poder elaborar una classificació adient dels diferents jocs de l'auca s'ha basat en la taxonomia utilitzada pels diferents autors. Així, s'ha elaborat una classificació apropiada al nostre objecte d'estudi. En la classificació s'han tingut en compte els punts de vista més rellevants, que s'han centrat en la motricitat com a principal criteri de selecció i agrupació de cada pràctica lúdica.

També una anàlisi estadística breu dels tipus de participants segons el gènere ha estat l'últim element que s'ha estudiat. S'ha valorat, per tant, si hi havia una tipologia de jocs, pel que fa a la seva lògica interna, pròpia d'alguns dels grups de població categoritzats.

2. L'auca dels jocs de mainada

Joan Amades exposa una auca de jocs (vegeu la figura 1) que circulava per Catalunya des del segle XVII (Pelegrín, 1984, 1996; Pubill, 2010). Pelegrín (1984 i 1996) la data el 1674 a València, impresa per Benet Marcé, amb el nom de *Jochs d'Infanteça* i en detalla les successives reimpressions, fet que demostra, tal com reflecteix Pubill (2010), que l'auca tenia molt èxit entre la població catalana, sobretot durant el segle XIX. A més, Pelegrín (1984) la relaciona amb les auques castellanques anomenades *Juegos de la Infancia* i afirma que són una còpia d'aquesta primera. Tots aquests jocs eren, en general, típics de la classe social mitjana-alta del segle XVII, que eren els que compraven la publicació. Com a característiques comunes, eren jocs en els quals poques vegades intervenia el contacte físic, i en molts pocs casos eren de cooperació-oposició. A més, gairebé no hi havia jocs relacionats amb l'atzar, sovint mal vistos i perseguits per la societat de l'època (Bantulà, 2005; González, 1993).

En el pròleg del llibre *Auca dels jocs de la mainada* (1947), l'autor ja comenta que hi ha jocs que no són propis de Catalunya i que, a més, el tipus d'imatges a partir de nens nus són impròpies de la cultura popular. Amades pensa que els jocs són una còpia d'algun gravat dels Països Baixos. Aquesta intuïció d'Amades, relacionada amb la no-originalitat catalana de l'auca que circulava per Catalunya al segle XVIII i XIX, es comprova quan s'analiza l'obra francesa de Jacques Stella (1657). Es dedueix que moltes de les iconografies de les auques són molt similars i se n'intueix la còpia quasi exacta, tot i que Amades desconeixia el recull de la imatgeria de Jacques Stella (Pubill, 2010). De la mateixa manera, Pelegrín (1984) destaca l'obra anònima *Libro del Juego de las Suertes* (València, 1528) com a influent també en l'auca. Una altra justificació de la no-originalitat de l'auca es comprova en els jocs i explicacions publicats per Naharro (1818) i en la qual comenta que hi ha jocs que no són propis d'Espanya.

Figura 1. *Facsimil de l'auca de 1674, Jochs d'Infanteça.*

Font: Particular dels autors.

En relació amb els jocs de l'auca, es comprova que en cap d'aquestes pràctiques no intervé l'adult i, per tant, en general tenen una reglamentació baixa o fins i tot no existeix. Aquest fet fa entreveure que són jocs antics ja que, en paraules de Huizinga, «Todo juego es antes que nada una actividad libre» (1972, p. 19). Les interpretacions que Rodrigo Caro (1884) fa dels jocs, que opina que l'objectiu principal és que els nens aprenguin mitjançant aquestes activitats, permeten comprovar que els jocs de l'auca no estaven controlats per l'adult. A més, es comprova que molts d'aquests jocs no es practiquen ni s'han practicat mai a les escoles ja que tenen un grau de violència i brutalitat significatiu, o d'actuar de males maneres. Fins i tot alguns fregarien la criminalitat (Elschenbroich, 1979). Aquest fet també permet demostrar l'antiguitat de les icones, que descriuen els jocs de la societat fins al segle XVII, i que eren molt anteriors a l'inici de la intervenció per part de l'adult del control de l'educació dels nens, com succeeix a partir del segle XVIII amb l'acció civilitzadora de la burgesia (Elias, 1987), per obtenir els màxims beneficis ludicoeducatius i evitar els jocs inadequats i perillosos, tant moralment com socialment (Meneses i Monge, 2001; Payá, 2009).

Norbert Elias (1987) detalla que a partir del segle XVIII es marca una forta distància entre els infants i els adults amb la finalitat de garantir l'estructura de la societat civilitzada i no deixar que els nens infringeixin els codis i els tabús socials. Aquest procés entra en l'àmbit de l'ensenyament com a esfera separada dels adults i doctrinalment desenvolupa una acció mimètica i simbòlica en els jocs dels infants. Aquesta intervenció de l'adult en el joc dels infants va tenir en Basedow, al Philantropinum de Schnepfenthal, el principal guia pedagògic. Aquest pedagog i tot el seu equip de col·laboradors filantròpics van substituir o reprimir els jocs tradicionals, que de manera espontània estimulaven la imaginació i la fantasia, per exercitacions gimnàstiques enèrgiques i constants organitzades i dirigides amb la intencionalitat de retraure els impulsos incontrolats dels infants a les directrius de l'adult. Els infants van estar sotmesos a un règim sistemàtic de vigilància, obediència i disciplina, que estava legitimat per les aspiracions de la burgesia prussiana per assolir un estatus de diferenciació social elitista i dirigent. Com explica Foucault (2012),

aquesta intervenció en la infància va contribuir a edificar la pedagogització del sexe dels infants, un procés que es va allargar durant tot el segle XIX. Aquesta interpretació explicaria la prohibició de molts jocs i la seva diferenciació social i sexual.

Per tant, el foment inicial dels jocs de guerra o militars, que enfortien físicament els nens i potenciaven el patriotisme, deixa pas al restringiment d'aquestes pràctiques a inicis del segle passat i s'eliminen les joguines i els jocs bèl·lics (Payá, 2009). D'aquesta manera, els jocs, a mitjan segle XIX, eren utilitzats moltes vegades per potenciar l'educació militar i patriòtica, però a partir del segle XX i l'Escola Nova s'intenten evitar aquestes pràctiques ludicomilitars, tot i que hi ha ensenyants que les promouen, com es comprovarà més endavant. Per tant, a la primera meitat del segle XX hi ha una divergència d'opinions sobre l'ús dels jocs en la formació reglada i, per tant, controlada per l'adult.

Les paraules de José Osés (1915), en relació amb un joc perillós com el del tir amb arc, permeten fer-nos una idea d'aquest control per part de l'adult:

No es ciertamente juego propio de niños el del tiro con arco por los peligros que ofrece si falta destreza y sobre todo por la irreflexión de la infancia; pero esta consideración no es bastante a proscribir el juego de tiro de arco de los juegos infantiles siempre que se organice entre niños de trece años en adelante, en patio donde no puedan confundirse los jugadores con niños más pequeños y en donde puedan ser más fácilmente vigilados y dirigidos. No hay que olvidarse de que un simple descuido podría ocasionar una grave herida (Osés, 1915, p. 148).

A més, el caràcter militar dels jocs també el valora i l'explica Rodrigo Caro, que a més considera que és un perjudici oblidar-se d'aquestes pràctiques que potencien la força i l'agilitat per a la guerra, i sobretot en la infància:

[...] por cuya pérdida justamente se lamenta Gerónimo Mercurial, médico doctísimo, diciendo que por haberse dejado estos ejercicios corporales se han perdido las fuerzas, el vigor, destreza de las armas y la sanidad de los cuerpos, y en su lugar se han introducido muchas enfermedades no conocidas ni vistas jamás de los antiguos (1884, p. XVI-XVII).

Per tant, hi hagi o no un control de l'adult normalment mitjançant l'educació formal, es certifica una relació molt directa entre molts jocs, també els de l'auca, i la guerra (Payá, 2009). Així mateix, totes les activitats tenen un simbolisme amb la societat a la qual pertanyen, fet que seguidament s'analitzarà.

3. Les vinyetes, agrupació segons el seu simbolisme social

L'anàlisi de l'auca permet determinar diferents tipologies de jocs segons el simbolisme que tenen en la societat (Becerro-Mina i Torredadella-Flix, 2013). Així, independentment de l'anàlisi de la lògica interna de cada pràctica, es comprova que els jocs simbolitzen la manera de viure en la societat, tenen un sentit místic, religiós o litúrgic, són propis de diades festives, són utilitzats per controlar la població o senzillament es relacionen amb la guerra i l'enfrontament. A més, una altra possible anàlisi és l'ús de la pràctica lúdica tenint en compte el sexe dels practicants, ja que hi ha pràctiques lúdiques principalment masculines, d'altres de femenines i d'altres de mixtes. D'aquest últim fet es tractarà extensament en un apartat posterior.

En relació amb la significació dels jocs de l'auca en la societat, es troben pràctiques lúdiques relacionades amb la cura de l'infant, les feines domèstiques o amb algun entreteniment, i tenen la característica comuna d'implicar un nivell baix de les qualitats físiques (núm. 1, 2, 6, 10, 13, 15, 19, 23). Són jocs femenins que representen la funció domèstica de la dona en la societat (Serrano, 1992). És a dir, sovint eren a casa i, si sortien a l'exterior, era quasi sempre i únicament per fer passejos. Aquest fet ja l'analitzen Pulido (1894) i altres autors, com en el cas de l'obra titulada *Gimnástica del bello sexo*, que pretén tractar de les activitats físiques òptimes per a les noies, a més de detallar aquest sedentarisme femení: «Encerrada en aposentos estrechos, y continuamente envuelta de un aire cargado de exaltaciones impuras, sus pulmones no pueden resistir de menor esfuerzo, su rostro se cubre de palidez, sus músculos se aflojan, y aletargan» (Anònim, 1827, p. IX).

En contraposició amb aquests jocs hi ha els que pretenen moltes vegades reforçar les qualitats físiques, o també mentals (núm. 27). Quasi sempre són bèl·lics, representen l'ideal masculí, la preparació per a la guerra o la guerra en si, i en definitiva, ensenyen als joves a comportar-se com a homes (Bantulà, 2006b). Es destaquen jocs més de caire simbòlic (núm. 3, 19, 22, 25, 29) o més de contacte o d'ús d'algun instrument, com un arc, espases, estels o cordes, i per tant d'entrenament per a la batalla (núm. 10, 15, 17, 33, 34, 35, 36, 37, 39). Aquests jocs bèl·lics es podrien relacionar amb molts jocs de precisió i copejament (núm. 16, 18, 21, 23, 24, 26, 30, 38, 43, 45, 46, 47) que podrien molt bé representar un dels objectius de les batalles: derrotar els adversaris mitjançant el llançament de diferents tipus de projectils. Payá (2009) ja comenta que l'escola moderna criticava els jocs de caràcter bèl·lic, tot i que hi havia filosofies contràries i que potenciaven en especial el joc violent, com als anys cinquanta en alguns instructors, com Chávez, del *Frente de Juventudes*, o a finals del segle XIX, en què el pedagog Pedro Alcántara García y el doctor Alejandro San Martín consideren els jocs de caràcter militar, les marxes i els cants patriòtics instruments pedagògics de l'escola, per iniciar-se en el militarisme (Payá, 2009). De tota manera, aquest fet bèl·lic s'interpreta com una característica de la pràctica lúdica lliure no vigilada pels adults, contrària als ideals de Plató (2013), i que ha estat un factor rellevant cap al control per part dels educadors (Payá, 2009). Huizinga (1972) considera també que molts d'aquests jocs bèl·lics tenien un caràcter sagrat, com el tenia també la guerra, en la qual guanyar significava que els Déus havien estat favorables, gràcies també als rituals inicials, a més d'aparèixer-hi valors com l'entrega, la lleialtat (Morillas, 1990).

Altres tipus de gràfics de l'auca són els relacionats amb la gestió i la convivència en societat per part dels governants. Molts, com assenyalaven Caillois (1977), Huizinga (1972) i Morillas (1990), tenen a la vegada un sentit astrològic, religiós o litúrgic i sovint pretenen allunyar els esperits o comunicar-s'hi, predir el futur o retre culte, fet rellevant utilitzat pels governants per decidir les accions que havien de dur a terme o per convèncer el poble (núm. 4, 5, 8, 9, 10, 11, 18, 19, 25, 28, 40, 46, 48). I juntament amb aquest sentit religiós, es destaquen jocs relacionats amb retre culte (Huizinga, 1972) i que eren específics de diades festives (núm. 4, 5, 12, 37, 40). En aquestes pràctiques en festivitats, hi participaven ambdós sexes, fins i tot les noies hi feien activitats de risc: «No sólo los varones grandes, pero aun los muchachos y muchachas toreaban, subiéndose sobre los mismos toros y burlándose de ellos» (Rodrigo Caro, 1884, p. 34).

D'altres jocs es relacionen amb l'esclavitud o servitud, que es referirien al control del poble (núm. 7, 14), i també hi ha activitats que tracten de l'aprofitament i control de les energies naturals (núm. 37, 41), fet rellevant per fer més eficients determinades tasques socials com les relacionades amb el regadiu i control de les terres o amb el transport d'objectes (Peragón, Vázquez, Herrador, 2009). De tota manera, aquests jocs tenien també altres simbolismes, com s'analitzarà més endavant.

Les pràctiques lliures dels jocs engendraven sovint situacions mal vistes. D'una banda, algunes d'aquestes pràctiques originàries d'adults implicaven l'ús de monedes i eren perseguides sovint per les autoritats; de l'altra, eren entremaliadures pròpies d'infants. La característica comuna era clara: desobeir les normes i el reglament bàsic (núm. 16, 24, 44). En el cas dels jocs d'adults, se suposa que si hi jugaven els infants era amb pedres o algun objecte que simbolitzaven els diners (Amades, 1947).

Un altre factor molt significatiu és el factor expressiu o cantat dels jocs de l'auca i explicat per Amades (1947). Huizinga (1972) justifica l'aparició d'aquests elements expressius a les situacions lúdiques interpretant l'obra de Plató, en la qual es parla de l'estreta relació que hi ha entre el joc i la música. Analitzant l'auca, es comprova que hi ha més d'un terç del total dels jocs que estan relacionats amb aquestes activitats ballades i amb la música, tal com destaca Plató (2013), molt rellevants en el joc lliure (núm. 1, 2, 3, 4, 5, 7, 10, 12, 15, 19, 20, 25, 29, 30, 39, 40, 49). Aquest fet expressiu també l'analitza Fernández Villabril (1864) i el relaciona amb el gènere dels practicants, i afirma que molts dels jocs de les noies tenen aquest component.

Tenint en compte que cada característica de les esmentades anteriorment en els jocs impliquen majoritàriament un tipus de practicant específic, segons el gènere que tinguin es fa necessari tractar del tipus de participant dels gràfics de l'auca fins als inicis del segle XX, pel que fa a la seva sexualitat, data a partir de la qual es comença a impulsar teòricament un model coeducatiu. Aquesta anàlisi permetrà entendre el sentit de cada situació jugada en la societat i els rols diferents que hi ocupaven homes i dones.

4. Justificació de les interpretacions fetes en relació amb el gènere dels jocs de l'auca de Joan Amades

La coeducació és un fi que des d'inicis del segle XX va prenent cada cop més força. Serrano (1992) fins i tot marca uns objectius que hauria d'adquirir la dona, com són els relacionats amb la millora de l'educació física, intel·lectual i condicions laborals, entre altres aspectes. Totes aquestes diferències que infravaloren el sexe dèbil es comproven també quan s'analitzen els jocs de l'auca.

Les explicacions d'Amades —juntament amb diferents tractats publicats a Espanya com són els d'Amar i Jauffret (1807), Bastinos (1896), Caro (1884), Naharro (1818), Fernández (1852), Fernández (1862, 1864), Luis i Ochoa (1895), Rementería (1839), Santos (1876), l'obra anònima de *Los Juegos de la Infancia* (1897) o la *Colección de Juegos para niños de ambos sexos* (López, 1855), entre d'altres— han permès relacionar cada joc amb el tipus majoritari de practicant, segons si és de sexe masculí o femení. Aquestes explicacions, per tant, fan entreveure aquesta distanciament entre nois i noies a l'hora de jugar, de la mateixa manera que passava i passa a la societat. A tall d'exemple, Fernández ja especifica aquesta separació en el joc segons el sexe:

¿Quién ignora que jugando a las parejas, al aro, a la pelota, etc., es como los estudiantes hacen el ejercicio necesario para el desarrollo corporal? Hay otros que solo sirven para las niñas, y muchos que reclaman el concurso de los dos sexos (Fernández, 1852, p. 2).

Aquest fet es relaciona amb la idea que els homes són més forts i més grans, i per tant, millors per a la lluita. En canvi, en les dones, l'embaràs i la criança dels nens han estat factors que han impedit un desenvolupament igual que el dels homes pel que fa a les tasques socials (Elias i Dunning, 1992).

Així doncs, hi ha jocs com els de caràcter bèl·lic que es relacionen amb el sexe masculí i d'altres, com, per exemple, els que es produeixen a l'interior de les cases, relacionats amb les feines de la llar o amb la cura dels nens, propis del sexe femení. També es comprova que hi havia jocs, molts dels quals practicats en dates festives, que eren segurament propis d'ambdós sexes. Aquesta anàlisi de gènere permet comprovar la diferent tipologia dels jocs segons el sexe dels practicants. L'afirmació de Hargreaves (1994, p. 8) en referir-se a la divisió de sexes en els esports també és transferible als jocs populars: «Toda la historia de los deportes modernos se ha basado en divisiones de género». Aquest fet implica que, de la mateixa manera que passa actualment, «las relaciones entre hombre y mujeres se ven fundamentalmente afectadas por el carácter y la estructura global de la sociedad en la que viven» (Dunning, 2003, p. 263). Relacionat amb aquesta separació de sexes, Dunning (2003) també relaciona la guerra i la pau amb l'home i la dona, fet que també permet determinar la diferenciació social dels diferents tipus de jocs tradicionals. D'aquest fet, transferible també a l'actualitat, en tracta també Brittan, que detalla la idea que es té del sexe masculí, en contraposició amb el sexe contrari: «Tal vez la imagen más popular de la masculinidad en la conciencia diaria sea la del hombre heroico, cazador, competidor, conquistador. Ciertamente es la imagen enlazada por la literatura, el arte y los medios de comunicación occidentales» (Brittan, 1989, p. 77). Però encara que hi hagi aquesta separació per sexes, també hi ha una necessitat per conviure, i reproduir-se, entre homes i dones. A més, un factor molt relacionat amb aquesta convivència en societat és el poder i domini

de l'home en relació amb el sexe contrari. En aquest cas, es comprova que hi ha jocs de participació mixta, com el gronxador o el balancí, en el qual l'home té un paper de dominant, mitjançant la força generalment, en relació amb la dona. Els relats, explicacions i il·lustracions permeten comprovar, si no ho diuen explícitament, aquest caràcter masculí o femení d'un joc.

Es verifica també que, en molts casos, hi ha jocs propis de les noies que són una variant dels jocs dels nois, normalment menys violenta, amb menys contacte físic o amb una adaptació menys exigent en l'ús del material. Així, per exemple, un joc, com el del rescat, i conegut a França com *el joc de barres*, tot i que en algun cas el practicaven les noies (Fernández, 1864), tenia una adaptació, possiblement destinada al sexe femení, que era coneguda a França com *les barres assegut* (René, 1903). També apareixen adaptacions als jocs de la xarranca, marro o peu coix, que en un inici són masculins (López, 1855), tot i que esdevinguin pràctiques habituals en ambdós sexes i acabin sent més femenines que masculines. Aquests jocs de saltar impliquen un alt nivell de força de cames: «Es muy favorable este juego para ejercitar los músculos y las corvas, y conviene que alternen con uno y otro pie, para que el uso no adquiera más fuerza que el otro» (Naharro, 1818, p. 59). Com a conseqüència i referit a aquest joc, Fernández (1864) indica que les noies jugaven a mantenir-se el màxim de temps possible a peu coix.

Amb el trompitxol i la baldufa passa una cosa similar. Aquests dos jocs molt semblants tenen una dificultat ben diferent. Així, el baix nivell motor que implica el trompitxol feia que les noies, a més dels nens petits i la gent gran, hi juguessin. En canvi, els nois preferien la baldufa, que requeria una coordinació més elevada.

Una altra diferenciació sexual en la pràctica lúdica la comenta Amades (1947), de la mateixa manera que Naharro (1818). Aquests autors indiquen que els jocs de guerra que es basen en el llançament d'un projectil, l'arc i la fletxa, a més de ser usats pels nois, també són idonis per a les noies. Així, es recorda les amazones i nimfes, i tenint en compte el poc pes que té un arc, a diferència de les escopetes o dels fusells, l'activitat lúdica és òptima per a la pràctica femenina. Naharro, en paraules textuales, feia palès aquests fets: «Nada impide el que nuestras jóvenes amazonas tomen una parte activa en este ejercicio» (1818, p. 65). Un tractament similar es comprova en el joc de pilota. Així, tot i que Amades comenta (1947) que a Grècia era practicat per nois i noies, a partir del segle XIX és practicat per nois perquè potencia significativament els músculs del cos i és un entrenament per a la guerra (Fernández, 1852; Naharro 1818). De tota manera, els jocs de pilota de la classe alta i de les noies es referien sobretot als jocs de raqueta (Burgener, 1983; Fernández, 1864):

Se dirá que el juego de la pelota no es muy propio de las niñas; pero no tratamos aquí de esas violentas partidas de pelota... Nada de esto necesitan las niñas, arrojándosela unas a otras, lanzándola en todas direcciones y tirándola a lo alto para recibirla diestramente en la mano (Fernández, 1864, p. 69).

Aquesta pràctica femenina es comprova també en les explicacions d'Amades (1947), en les quals comenta que el joc era practicat pels grecs acompanyat de melodies cantades, d'instruments i fins i tot de gestos que es relacionaven amb la dansa.

De la mateixa manera que passa amb el joc de la pilota, apareix en l'auca el joc dels ocellets, que té molta similitud amb el joc del volant o el bàdminton actual. Aquesta activitat lúdica, de la qual

Jordi Brasó-i-Rius, Xavier Torrebadella-Flix: *Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades ...*

tenim moltes referències en diverses publicacions, és majoritàriament pròpia de les noies (López, 1855; Naharro, 1818). Fins i tot aquesta afirmació es reafirma en el fet que sovint s'hi jugava a sales cobertes, llargues i de sostres alts. Aquest caràcter femení de l'activitat es comprova en les explicacions de Fernández (1864), que apunta que la reina de Navarra podria haver-ne estat la inventora. De tota manera, l'autor destaca la seva possible pràctica a l'exterior i que també hi jugaven els homes. Amb referència al volant, Luis i Ochoa comenten: «Imposible es de todo punto hallar un juego más divertido y sano para las niñas y señoritas, pues ejercita la destreza sin producir fatiga y comunica a los movimientos flexibilidad y gracia» (Luis i Ochoa, 1895, p. 850). En l'obra *Juegos de jardín o campo* (1847) es diu que el bàdminton, o volant, és un joc que practiquen sovint les dones, tot i que en la infància i en l'edat madura també és una pràctica generalitzada (C., 1847; Fernández, 1852).

Una altra citació respecte del joc del volant, que reafirma aquest caràcter femení, tot i que a vegades el practiquen els nois, és la que apareix en l'obra *Juegos de la Infancia*: «No solamente las niñas sino también las señoras juegan al volante con placer; pero sucede a menudo que los niños toman parte; y aun he observado que manejan la raqueta con mucha habilidad» (Anònim, 1897, p. 46). A més, en molts gravats (vegeu la figura 2) i en la literatura es troben també referències d'aquest joc per part de les noies (Anònim, 1840; Leumann, s. a.). Aquesta feminitat de la pràctica es comprova també en l'obra anònima titulada *Gimnástica del Bello Sexo* (1827) i també en la d'Amar i Jauffret (1807). Aquest últim autor comenta també que és una activitat molt saludable:

Si el villar es demasiado sublime, y la pelota muy cansada para vosotras, si la pala o la bola pesa mucho a vuestras manos delicadas, la raqueta al menos es más ligera, y el volante, que hace andar tan velozmente por el aire, os ofrecerán cuando os plazca, un ejercicio agradable y saludable a un tiempo ¿Por qué pues menospreciar tan gustoso juego, cuando os pertenece tan de justicia, todo lo que exige gracia y ligereza? (Durivier, 1807, p. 195).

D'aquesta manera, tot i que el volant i el joc de pilota que detalla Amades (1947) siguin pràctiques idònies per al sexe femení a causa del contacte físic nul, sembla que el volant és, en un inici, una activitat més idònia per a les noies que el *lawn tennis*, ja que el pes de la raqueta en aquest segon joc pot arribar a ser massa elevat i dificultós. Així, en les activitats femenines que impliquen un llançament, sovint s'usa un estri lleuger i senzill com poden ser un arc, una raqueta de bàdminton o altres instruments com, per exemple, la fona o el trompitxol. L'objectiu és facilitar la tasca al sexe dèbil, com destaca Rodrigo Caro (1884).

En contraposició amb aquests jocs, apareixen els de caràcter bèl·lic. Fins i tot aquest simbolisme es comprova també en les pràctiques lúdiques dutes a terme en dies festius. Moltes d'aquestes pràctiques, però, i tot i aquest origen, eren practicades per ambdós sexes, a causa de la llibertat també de les dones per participar en aquestes festes i, a la vegada, aquests jocs es practicaven també a diari. Un d'aquests és l'estel, que té aquest origen bèl·lic, prové de la Xina i era utilitzat per enviar senyals entre els militars (Prieto, Serrano, Herrador, 2010). És practicat pel jovent, gent gran i científics, amb objectius no només festius, sinó també d'altres, com el de controlar el vent: «Un profesor de un colegio de Bristol ha conseguido viajar por las carreteras con una velocidad asombrosa en un carruaje arrastrado por cometas de la manera más segura, a pesar de las variaciones y de las sinuosidades de los cambios» (Fernández, 1852, p. 43). El joc també apareix com a mitjà educatiu en el treball per projectes, mètode en el qual Dewey va ser una referència

en els moviments pedagògics d'inicis del segle XX a Espanya. Fins i tot aquest projecte apareix en la revista *La Escuela en acción*, del Magisterio Español: «He aquí un juego lección que, al tiempo que enriquece la inteligencia, adiestra las manos, alegra el alma, produciendo satisfacción. Un acto de la "vida" que se introduce en la Escuela, preparadora de ella» (Carbo, 1934-35, p. 376).

Un altre joc que implica també el vent com a element indispensable és el molinet, activitat també pròpia d'ambdós sexes i típica de jornades festives, específicament de l'arribada de la primavera (1947).

Altres jocs descrits per Amades també eren propis de festivitats. Així, el joc de l'anella, tot i que sigui practicat en la forma més simple per les noies (Fernández, 1864), té un origen cavalleresc, i per tant masculí. La pràctica, a més, tenia diverses variants, tal com comenten diversos autors (Amades, 1947; Pelegrín, 1992). També hi apareix el joc de les carotes, que es relaciona amb la festa del carnestoltes i es considera un joc d'ambdós sexes. Pel que fa al gravat de les maces i el joc de les cireres (núm. 31), també es relaciona amb les diades festives i es considera, a causa també del no-contacte entre participants, una pràctica també global (Amades, 1947).

Unes pràctiques també de diades festives, però també molt en voga en el dia a dia, són els jocs de xarranca i les seves nombroses variants, com el marro i el titllo (Amades, 1947), anomenats amb altres noms en castellà com «tánganas, tejos o chitas» (Santos, 1876). Són en general d'ambdós sexes i practicables pels carrers en qualsevol moment, tal com es comprova en diversos gravats, com el de l'obra *Juegos de la Infancia* (vegeu la figura 3). A més, no impliquen una gran despesa física ni tampoc un contacte entre companys, característiques òptimes perquè el joc el duguin a terme les noies.

Figura 2. Joc del volant, practicat per dones.

Font: René, 1903, p. 215.

Figura 3. Joc de la xarranca, practicat per nois i noies.

Font: Los Juegos de la Infancia, 1897, p. 33.

Finalment, pel que fa a les pràctiques lúdiques en els dies de festa, cal tractar en detall del joc de l'olla, l'olla de mel o la víctima, mal interpretat per Amades (1947), i inclòs en les obres de Caro (1884), Covarrubias (1543), Stella (1657), en les auques d'Ortego i en l'obra de Brueghel, i explicat extensament per Pelegrín (1984 i 1992). El joc, que simbolitzaria l'esclavatge, era practicat en diades festives, curiosament per les noies, tot i que a finals del segle XVIII ja no es practicava a Espanya (Pelegrín, 1984). Aquesta pràctica femenina queda refermada en les explicacions de Rodrigo Caro (1884). És curiós destacar que és l'única pràctica lúdica femenina

en la qual hi havia un gran contacte físic. De tota manera, aquesta característica, juntament amb el seu ús en diades festives, fa pensar que els nois també hi jugaven.

Relacionat amb aquest origen i simbolisme bèl·lic dels jocs anteriors, i més propi de pràctiques diàries que de dates festives, hi ha el joc de jugar a cavalls, amb la figura de l'heroi damunt d'aquest animal. Una adaptació d'aquest joc, que agrada molt a la mainada, es duu a terme en les diades festives i els cavallets no els condueixen els infants, sinó que ho fa un adult, mitjançant un mecanisme. Un joc molt relacionat amb aquesta imitació de la batalla és el joc dels soldats (Amades, 1947), també destinat al sexe masculí i per preparar l'infant per a la guerra: «Partiendo del supuesto de ser la guerra una cruel necesidad, todo lo que de ella derive podrá ser conveniente» (Bastinos, 1896, p. 51). Dins d'aquest joc hi apareixeria, tot i que es pugui jugar aïlladament i Amades l'interpreti com una altra pràctica lúdica, el joc d'engegar un canó, de característiques iguals al joc de soldats. El caràcter bèl·lic i masculí és evident en el fragment següent de l'obra *Juegos de la Infancia*: «Si alguna vez nos ataca el enemigo, tendremos respetables fuerzas populares que oponerles, numerosas legiones que defiendan la Patria y la República, pues lo que se aprende en la primera juventud es lo que deja huellas duraderas» (Anònim, 1897, p. 44).

El simbolisme de la guerra es veu refermat en tots els jocs de precisió o llançament amb una significació motriu baixa. A tall d'exemple, les botxes i la petanca eren jocs molt practicats pels nois de classe mitjana i en algun cas es van prohibir perquè els distreia a l'hora d'exercitar-se per a la guerra (C., 1847; Fernández, 1852). De tota manera, sovint també es comprova la participació de la dona en aquests jocs de lògica interna similar. Així, tant les botxes, les bales com les seves variants també tenien com a usuaris, a més de la gent adulta —a causa del sedentarisme del joc—, les noies (C., 1847; Naharro, 1818). Fins i tot, una variant d'aquest joc és el bitllar, que és una aristocratització d'aquestes pràctiques. En aquest cas, les dones de classe alta també el practicaven.

Similar als jocs anteriors, hi ha el joc de les bitlles, que en general el juguen ambdós sexes i de totes les edats, tot i que els homes el practiquen incrementant la distància (Naharro, 1818). La feminitat del jocs es comprova ja en les civilitzacions antigues, en les quals les dones l'usaven per predir el futur en les relacions amoroses (Amades, 1947; Naharro, 1818). De tota manera, Bastinos (1896) remarca una tendència masculina del joc, tenint en compte que pot haver-hi un risc evident en el llançament i possibles lesions i, a més, tenint en compte que les bitlles simbolitzen un exèrcit, fet que reafirma aquest caràcter bèl·lic que es potenciava a partir dels jocs. Aquest caràcter masculí es comprova també en l'obra de *Gimnástica del bello sexo* (1827), en la qual el joc es considera òptim per a les dones, tot i que, pels relats que hi apareixen, sembla que moltes no acaben de trobar-lo òptim i, per tant, no el practiquen per la possible masculinitat que implicaria i la transformació del seu propi cos:

Quizás habrá alguna de nuestras lectoras que tenga a menos a dedicarse a este útil ejercicio, por temor de perder la suavidad del cutis de las manos. Nosotros le aseguramos que una mano robusta con tal de que esté limpia, vale mucho más que la más blanca y delicada, si solo puede servir para mover un abanico. ¡Cuánto se engañan las mujeres si creen que el remilgamiento les da más valor! Lo contrario es justamente lo que sucede, y si hay hombre que guste divertirse un cuarto de hora con una de estas muñecas que pasan la vida en el estrado, pocos hay que quieran tener por compañera de su suerte, a un ser débil

e inútil, que requiere más esmeros y atención, que el niño más imbécil, y cuyos caprichos y tiranía están por lo común en razón directa de su flaqueza y languidez (Anònim, 1827, p. 100).

En aquests jocs de llançament i precisió hi ha el bòlit, també típic de nois, ja que hi apareix la figura del rei, simbolisme clarament del gènere masculí (Amades, 1947).

Tota aquesta part relacionada amb la guerra, sigui com a foment del sentit patriòtic o com a entrenament, apareix en molts jocs de la mainada. Així, aquest caràcter militar, masculí i de contacte físic també es fa palès en el joc del trencaossos, el cavall fort i en el joc de saltar i parar. Diferents autors relaten o mostren en els seus gravats aquest fet viril (Anònim, 1897; Bertha, 1894; López, 1855; René, 1903). La no participació del sexe femení en aquestes pràctiques està justificada per l'elevada necessitat de força que es requereix i per la característica intrínseca de l'activitat, i mal vista en les noies: el gran contacte físic entre companys.

En canvi, un altre joc, com el de saltar a corda, amb un nivell més baix de requeriment físic, comparat amb els dos jocs anteriors de saltar, i el no-contacte físic, el fan òptim com a pràctica femenina. Així, tot i que els jocs de saltar hagin estat utilitzats com a preparació per a la batalla (Naharro, 1818), autors com Bastinos (1896), Fernández (1864) i Luis i Ochoa (1895) comenten que saltar a corda era un joc practicat per ambdós sexes. De tota manera, sembla que la seva pràctica té una incidència més femenina que masculina (López, 1855; Osés, 1915). Fins i tot Amades (1947) el considera una pràctica lúdica que servia d'entrenament per al sexe femení i a la vegada permetia determinar quina noia tenia més lleugeresa corporal, habilitat també rellevant per protegir els fills.

Les explicacions, les històries i els gravats (vegeu la figura 4) també permeten interpretar aquest caràcter femení del joc. En el text següent, a tall d'exemple, el joc de la corda no acaba d'agradar als nois, a diferència de les noies, que l'estan practicant: «A Gastón y a Julián, que están con ellas, no les gusta la cuerda tanto como el trompo. Julián se apresta a lanzar el suyo, trompo de forma antigua llamado también peonza» (Anònim, 1897, p. 24).

En els gravats de Santos Hernández (1852, 1864, 1876) o en les fotos de Bancroft (1909), entre d'altres, es comprova també aquesta pràctica femenina. Fins i tot s'hi pot trobar una connotació sexual, com s'intueix dels textos d'Amades (1947) i com passa també amb altres jocs, com el de la gallina cega (Torrebadella, 2011a i 2011b). En la citació de Fernández Villabrille també es comprova aquest fet: «En las niñas es todavía más vistoso el juego de la cuerda, por las elegantes actitudes que les hace tomar, ostentando lo esbelto de su talla y manifestándose ligeras sin dejar de ser graciosas» (1862, p. 27).

Pel que fa a altres jocs de caràcter femení, hi ha el joc de la gallina cega, que Amades el titula com el *puput*. Tot i que té un simbolisme bèl·lic en el qual el cavaller Maillard es va quedar sense vista i va continuar lluitant (Fernández, 1864), es considera una pràctica idònia del sexe femení (López, 1855; Torrebadella, 2011b). Fins i tot Fernández (1862) comenta que era un dels jocs preferits d'aquest grup de població. A més, Torrebadella (2011b) parla de la connotació sexual que tenia el joc. La descripció de Naharro (1818) permet comprovar aquesta incidència clarament femenina, de la mateixa manera que les il·lustracions de Valentine (1869) permeten comprovar aquesta tendència que tenia el joc, i les seves diverses variants.

Jordi Brasó-i-Rius, Xavier Torredadella-Flix: *Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades ...*

Mientras que los niños superan las dificultades de la carrera y de la lucha, o se abandonan a los ejercicios violentos, más tranquilas, y más pacíficas las niñas, ocupan el tiempo de sus divertimientos en jugar a la gallina ciega. Dichosos niños entregados a esta diversión: la dulce inocencia que preside en vuestros juegos no excluirá las amables finezas que caracterizan vuestro sexo. Dios quiera que ignoréis por mucho tiempo, que estos juegos y chanzas, que parece que no tienen otro fin que vuestra diversión, son la imagen de la vida que os espera: algún día veréis en la venda de la gallina ciega, la figura simbólica que nos roba hasta la vista de los objetos que nos rodean (Naharro, 1818, p. 51-52).

Aquesta sexualitat es fa palesa en diversos gravats (vegeu la figura 5) i també en els relats de José Osés (1915), que comenta que el joc està destinat indistintament als nois i a les noies i, per tant, hi jugarien plegats, fet que reforçaria aquesta connotació sexual, tot i que també indicaria la inclusió de la pràctica en el sexe masculí més tard que en el femení.

Figura 4. La corda, pràctica de noies, en l'obra *Los juegos de la Infancia*.

Font: Anònim, 1897, p. 23.

Figura 5. Noies a punt de jugar al puput o gallina ciega.

Font: Santos, 1876.

Aquest simbolisme de feminitat i sexualitat en alguns jocs es comprova també en el gronxador, pràctica inicialment litúrgica segons Amades (1947) i que també simbolitzaria la inestabilitat de les coses humanes (Caro, 1884). L'activitat en si és recomanada per a les noies com a saludable (Anònim, 1827), ja que faria recordar la infància i el balanceig dels bressols, tasca, per cert, també característica del sexe femení (Caro, 1884; Serrano, 1992). Amades (1947) comenta que les dones gregues ja es gronxaven com a diversió i que actualment homes, dones, grans i petits practiquen aquest entreteniment, opinió similar a la de Caro (1884), Fernández (1864) i Luis i Ochoa (1895). És curiós remarcar, però, que en molts gravats hi apareixen noies empeses per nois, fet que reforçaria aquesta diferenciació sexual que hi ha en diversos jocs i, com a conseqüència, el domini de l'home per sobre de la dona.

En la citació de Rementería també es comprova aquest domini de l'home sobre la dona, fins al punt que n'ha de vigilar també la seguretat si no vol que es produeixin accidents com el que s'esmenta seguidament:

Dos novios se balanceaban juntos la víspera de sus bodas en el columpio de un jardín público de París; y el joven, muy diestro por su desgracia en este juego, elevó en poco tiempo el columpio a casi veinticinco pies sobre el terreno: a la joven se le fue la cabeza, soltó la cuerda, cayó, y no sobrevivió sino algunos instantes (Rementería, 1839, p. 29).

Jordi Brasó-i-Rius, Xavier Torrebadella-Flix: *Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades ...*

Relacionat amb el gronxador, apareix un joc d'un simbolisme similar: l'arriar. Amar i Jauffret (1807) expliquen que el joc és practicat per ambdós sexes, tot i que incita a pensar que sovint hi podrien pujar persones dèbils, ancians o infants. Per tant, la dona, com a element dèbil, seria transportada pel noi. En el joc dels trineus de gel, semblant a l'arriar, es pot comprovar aquest domini de l'home sobre el sexe oposat (René, 1903).

Una situació semblant es comprova també en els jocs del trompitxol i la baldufa, amb un gran sentit simbòlic i de predicció per a les cultures antigues. Aquestes pràctiques, tot i tenir una gran similitud, tenen una diferència d'ús pel que fa a la complexitat. El primer joc esmentat servia per entretenir els nens més petits, i és que per aconseguir que el mòbil es posés en moviment s'utilitzava un fuet per donar-li cops. Sembla, per tant, que els responsables dels infants també jugarien al trompitxol, és a dir, les noies, les dones i, també, la gent gran, com esmenta Amades (1947). En canvi, els nens grans preferien jugar a la baldufa, una tasca motriu més complexa (Amades, 1947), tot i que Luis i Ochoa diuen que les noies hi jugaven també (1895).

Es destaquen també els jocs de taula inclosos a l'auca: el joc de les palletes i el pic i ratlla. Al joc de les palletes, i com passa amb d'altres jocs de taula, com el tres en ratlla, hi juguen les noies (Fernández, 1864), tot i que també és practicat pels joves (Fernández, 1852). De tota manera, és una de les activitats lúdiques sedentàries més preferides pel sexe femení, i es reafirma aquesta tendència en el fet que sovint les tires de palla utilitzades en l'activitat eren substituïdes per agulles, element d'ús específic de les dones (Amades, 1947). Pel que fa al joc del pic i ratlla, practicable a dins de les cases, també és un joc practicat sovint a les escoles (Amades, 1947); per tant, tot i que les noies siguin potser les principals usuàries de la pràctica, els nois n'eren també practicants, i més si es té en compte la potenciació de la intel·ligència que requereix el joc, característica rellevant en l'ideal masculí.

Aquesta pràctica femenina en jocs que es poden dur a terme dins les cases es comprova també en altres pràctiques. Així, per exemple, el joc de les bombolles de sabó, de la mateixa manera que els jocs de la mare o l'infant al bressol (Amades, 1947), es relacionen amb la casa. Les feines domèstiques eren pròpies de les dones i, tot i que abans de la invenció del sabó ja es feien bombolles, amb argila o suc de bleda (Amades, 1947), és un joc eminentment de noies, tal com detalla Fernández (1864). A més, determinats gravats permeten comprovar aquesta tendència femenina de la pràctica lúdica. D'altra banda, els altres dos jocs esmentats, i que implicaven també cançons, es relacionen amb la cura dels nens petits, tasca única de dones.

Es comprova, per tant, aquesta diferenciació en el tipus de pràctica lúdica segons el gènere, a finals del segle XIX, més marcada, i a inicis del segle XX, més suau però també significativa. D'aquesta manera, tot i que hi hagi jocs propis d'ambdós sexes, normalment les activitats són més pròpies d'un dels dos grups sexuals. Aquesta divisió encara es fa més palesa al segle XVII, període en el qual apareix l'auca analitzada. Des d'inicis del segle XX alguns impulsors busquen un model coeducatiu i actualment l'evolució cap a la coeducació és cada cop més important. De tota manera, hi ha empremtes que permeten mostrar encara aquesta diferenciació de gènere tradicional en la pràctica, sigui comprovant les actuacions i els prejudicis per part dels adults i infants, observant el simbolisme actual encara de moltes pràctiques o simplement visualitzant el tipus de joc lliure practicat per la mainada.

Així, tota aquesta anàlisi ha de permetre agrupar els jocs, relacionar-los amb la seva lògica interna i determinar si hi ha una relació entre els tipus de practicants, pel que fa al gènere, i els grups d'activitats amb unes característiques motrius similars.

5. Resultats

L'elaboració d'una classificació que permeti una bona anàlisi i interpretació de l'auca s'ha dut a terme a partir de les diferents propostes taxonòmiques i agrupacions que proposen diversos autors i investigadors. Tenint en compte aquest marc teòric i les pròpies característiques dels jocs, s'ha elaborat una classificació que inclou totes les pràctiques reproduïdes per Amades, així com la tipologia dels practicants segons el gènere, factor significatiu que permet explicar les diferents pràctiques lúdiques. Posteriorment, i per a una comprensió millor, s'han tractat estadísticament les dades obtingudes, tant pel que fa a les pròpies agrupacions, com pel que fa a la tipologia de jocs segons el gènere dels participants.

5.1 Classificació dels diferents tipus de jocs divulgats i relació amb el tipus de practicant segons el gènere

De l'anàlisi dels jocs n'han tractat diversos autors i n'han elaborat, cadascun d'ells, classificacions diverses, tenint en compte diferents punts de vista (Paredes, 2002). D'aquesta manera, cal destacar Garvey, (1977), Wallon (1979) i Piaget (1981), que distribueixen el joc en funció de l'estadi evolutiu del participant, per tant, la seva classificació es basa en el fet que el tipus de joc es relaciona amb la maduració intel·lectual del subjecte. També cal destacar Caillois (1958), que agrupa els jocs per conèixer l'evolució de la societat. L'autor considera que els jocs de competició i els relacionats amb la sort són un mostra de societats més desenvolupades que altres jocs com els relacionats amb els jocs simbòlics i els de desequilibri o vertigen. Aquesta idea és també seguida per Guttman (1978), que també considera els jocs espontanis i no competitiu de societats menys desenvolupades que els jocs organitzats i competitiu. A més d'aquestes classificacions, se'n destaquen moltes altres, com la de Jover (1999), que agrupa els jocs en naturals o espontanis i dirigits o imposats; la de Bantulà (2006a), Díaz (1993) i Herrera (2000), que els ordenen segons les habilitats, les destreses o els objectius d'aprenentatge, o la de Blázquez (1986), que ho fa segons el grau de complexitat. També cal destacar la proposta de Bantulà, Colomer i Ortí (2007), que analitzen el joc tradicional en la filatèlia i en fan una anàlisi amb multitud de descriptors. Bécquer, González i Plous (1993) classifiquen els jocs des de diferents punts de vista, com són l'edat, el grau escolar, la intensitat del moviment, la forma de participació, la ubicació o la tipologia. D'altres investigadors, com Ellis (1983), Almond (1986) i Devís i Peiró (1992), classifiquen les pràctiques lúdiques segons la complexitat tàctica, i fins i tot l'Escola Catalana de l'Esplai (1988) ho fa segons la durada i el lloc on es desenvolupen. Per tant, cada autor agrupa els jocs segons el seu punt de vista o funcionalitat. De tota manera, de les diferents classificacions, les que en tracten principalment la lògica interna són les que permeten descriure les interaccions entre els participants i l'entorn. La lògica interna «estableix les propietats del joc, els trets

característics d'aquest, el funcionament i les relacions que hi ha entre els participants i també el desenvolupament de les regles» (Ortí, 2010, p. 182). Per aquest motiu, és adient classificar els jocs segons aquests paràmetres, com, per exemple, mitjançant les agrupacions que estableixen Parlebas (2001) i altres autors, que fan petites variacions, com Lavega (2000), Etxebeste (1999) o Bantulà (2005). Aquest fet no implica que cadascuna de les classificacions tractades permeti extreure interpretacions determinants per reconèixer les diferents característiques dels jocs. Per tant, en un futur s'hauran de tenir en compte agrupacions com les relacionades amb el factor temporal (Bantulà, 2005), amb la influència de material o també les relacionades amb l'expressió i la creativitat, entre d'altres.

La classificació següent s'ha elaborat tenint en compte dos aspectes significatius per a l'educació física (vegeu la taula 1). El primer és, com s'ha comentat, el relacionat amb la lògica interna, que permet determinar el grau de complexitat d'un joc a partir de les relacions que es produeixen. El segon és la importància significativa de la motricitat o el component motor nul i els jocs amb un grau de motricitat significatiu. Per aquest motiu, s'ha elaborat una classificació formada per dos grups. El primer correspon als jocs de component motor baix o nul i la formen tres tipus de jocs, que hem anomenat: jocs de precisió (grup 1), jocs de taula (grup 2) i jocs diversos, molts dels quals simbòlics i cantats (grup 3). En el segon grup hi ha les variables que proposa Parlebas (2001), però eliminant la incertesa al medi, ja que hi ha multitud de jocs en l'auca d'Amades que es poden practicar en qualsevol tipus d'entorn. Per tant, del conjunt de jocs amb una importància significativa de la motricitat s'han establert quatre subgrups: psicomotors (grup 4), sociomotors sense adversari (grup 5), sociomotors sense companys (grup 6) i sociomotors d'oposició i col·laboració (grup 7).

Per agrupar els jocs de l'auca s'han seguit, a més dels dibuixos, les explicacions d'Amades i també les indicacions de Jacques Stella, ja que moltes de les propostes són iguals. De tota manera, sovint Amades interpreta erròniament diferents situacions que apareixen. Aquest és el cas de jocs com els de la planxa (núm. 35) i saltar a corda (núm. 39). En realitat, són jocs que ja s'inclouen en l'obra de Jacques Stella (1657) i la desconeixença d'Amades d'aquest antic recull no li ha permès interpretar correctament les situacions que són, en realitat, els jocs del trencaossos i de la víctima o l'olla de mel. En aquests casos, els jocs s'han ubicat tenint en compte la pràctica lúdica real, i per tant, les icones i citacions de Jacques Stella (1657).

A més, tenint en compte l'anàlisi que s'ha fet prèviament relacionada amb la sexualitat dels participants de cada joc, s'ha inclòs al costat de cada joc la tendència pel que fa al gènere. Així, apareixen jocs majoritàriament de nois (♂), majoritàriament de noies (♀) o jocs en els quals hi havia una participació d'ambdós sexes fins al primer terç del segle XX. En cas que la diferenciació sexual sigui poc significativa, la tendència masculina o femenina s'indica entre parèntesis. Aquestes participacions de tendència inferior s'han omès a l'hora de fer-ne el tractament estadístic posterior.

Taula 1

Tipus de jocs que apareixen en el llibre *Auca dels Jocs de la mainada*, de Joan Amades (1947), i classificats segons la seva implicació motriu.

Jocs de component motor baix o nul		
Grup 1. Jocs de precisió	Grup 2. Jocs de taula	Grup 3. Jocs diversos
9. La baldufa ♂(♀)	8. Jugar a palletes (♂)♀	1. L'infant al bressol ♀
16. Les xapes ♂	27. El pic i ratlla (♂)♀	2. La mare ♀
21. Les bales ♂		4. Les carotes ♂♀
23. L'estre ♂		13. Fer bombolles (♂)♀
24. Joc de les monedes ♂		22. Engegar un canó ♂
25. Els pinyols ♂		
26. La barrisca ♂		
38. El bòlit ♂		
43. Les bales ♂		
45. El marro ♂		
46. Les bitlles ♂(♀)		
47. Els trucs ♂		
Jocs amb un component motor significatiu agrupats segons la participació o no de companys i adversaris		
Grup 4. Sense companys ni adversaris (psicomotors)	Grup 5. Amb companys i sense adversaris (sociomotors -C-)	
6. El trompitxol ¹ (♂)♀	3. Jugar a cavalls ♂	
12. Saltar el foc ♂	5. El gronxador ♀	
14. El molinet ♂♀	7. Jugar amb carretons ♂	
15. Saltar a corda (♂)♀	10. Saltar a corda (♂)♀	
17. Les sagetes ♂♀	11. Saltar i parar ♂	
18. La pedrapica ♂	20. Gronxar-se (♂)♀	
28. El titllo ♂♀	29. Els soldats ♂	
32. L'anella ♂	40. Les maces ♂♀	
37. Fer volar estels ♂♀	48. La xarranca ♂♀	
41. L'arriar ♂(♀)		
42. Els ocellets ♀		
44. Fer caure fruita ♂(♀)		
Grup 6. Amb adversaris i sense companys (sociomotors -A-)	Grup 7. Amb companys i adversaris (sociomotors -CA-)	
19. El puput (♂)♀	34. A cavall fort ♂	
30. El joc de la pilota ♂(♀)	35. La planxa ³ ♂	
31. Les cireres ♂♀		
33. El desafiú ♂		
36. Fer pinyes ♂		
39. La víctima, l'olla o l'olla de mel ² ♂(♀)		

Font: *Elaboració pròpia.*

¹ La diferència de grup entre el trompitxol i la baldufa rau en les explicacions d'Amades (1947), en les quals comenta que en el primer s'utilitzava el fuet per anar fent cops al mòbil i mantenir-lo en moviment, per tant, s'ha considerat una pràctica significativament motriu.

² Pelegrín (1996) ja analitza l'obra i comprova que el joc interpretat per Amades com el de saltar a corda (núm. 39) és en realitat el joc anomenat *la víctima* (Stella, 1657).

³ Aquest joc també està mal interpretat per Amades (1947). Es comprova que en realitat és el joc del «trencaossos» (Stella, 1657)

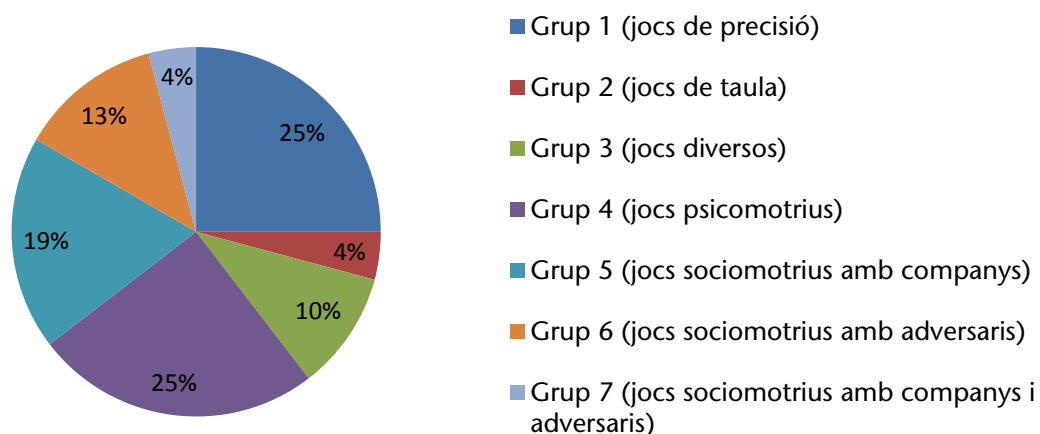

5.2 Anàlisi dels tipus de jocs segons la lògica interna

La classificació dels jocs en els grups establerts ha permès fer-ne un tractament estadístic. D'aquesta manera, es comprova que a l'auca hi ha més jocs que es relacionen amb una motricitat significativa (60 %), que els que no impliquen una motricitat tan elevada, o senzillament és nul·la (40 %).

A més, en els resultats de cadascun dels set grups (vegeu el gràfic 1) es comprova que entre els jocs de motricitat baixa o nul·la destaquen els jocs relacionats amb la precisió (grup 1), que ocupen aproximadament un 25 %. I entre els jocs que impliquen un grau significatiu de motricitat destaquen els jocs psicomotors, amb un 25 % del total (grup 4), i els del grup 5, pertanyent a jocs sociomotors amb companys, corresponent al 19 % del total. Les dades mostren que els jocs de cooperació-oposició (grup 7) i els jocs de taula (grup 2) tenen una rellevància mínima, i ocupen cadascun només un 4 %.

Figura 6.
Percentatge del nombre de jocs recollits en l'obra d'Amades, segons els set grups establerts.

Font: Elaboració pròpia.

5.3 Anàlisi dels jocs en funció del gènere dels participants

En l'anàlisi dels jocs de l'auca en funció del gènere es pot comprovar de manera general que la presència de les pràctiques lúdiques masculines és molt indicativa, amb un valor del 58 % del total dels jocs, a diferència dels jocs de caire femení o propis d'ambdós sexes, que tenen uns valors del 25 % i del 17 %, respectivament (vegeu la taula 2), fet que permet també comprovar la poca incidència de la dona en la societat.

Jordi Brasó-i-Rius, Xavier Torredadella-Flix: *Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades ...*

Taula 2

Nombre de jocs en l'auca de Joan Amades (1947), segons el gènere del practicant.

Tipus de jocs segons el sexe	Nombre de jocs	Percentatge
Jocs de nens majoritàriament	28	58 %
Jocs de nenes majoritàriament	12	25 %
Jocs d'ambdós sexes	8	17 %
Total	48	100 %

Font: Elaboració pròpia.

L'anàlisi detallada de cada grup de jocs permet interpretar-ne també les característiques en funció del gènere dels participants (vegeu la taula 3). Es comprova que els jocs de precisió, que impliquen un llançament d'un objecte, en termes generals, i els jocs de cooperació-oposició (grups 1 i 7) tenen una presència eminentment masculina, principalment pel significat bèl·lic dels jocs que s'hi inclouen, amb un valor del 100 %. Els grups de cooperació o els d'oposició també tenen una incidència marcada en els homes (grup 5 i 6), amb un significat majoritàriament també guerrer o militar, amb un 45 % i un 60 %, respectivament. Passa el mateix amb els jocs psicomotors (grup 4).

Pel que fa a les pràctiques femenines, hi ha un predomini dels jocs de taula (grup 2) en l'auca, amb un valor del 100 %, tot i que la dada no es considera significativa a causa del baix nombre de jocs presents a l'auca, només dos. També relacionat amb la participació femenina, es destaquen els jocs diversos, de caràcter simbòlic, sovint cantats i practicats moltes vegades dins les cases (grup 3), amb un valor del 60 %, valor que augmentaria si el joc de les carotes s'incloués com a motor, i que no s'ha fet ja que ens hem basat en les interpretacions d'Amades (1947), i aquest joc no tenia per a l'autor un caràcter motor.

Taula 3

Percentatge de jocs en l'auca reproduïda per Joan Amades (1947), segons la predominança del gènere dels practicants i el grup al qual corresponen.

	Masculins	Femenins	Mixtos
Grup 1. Jocs de precisió	100 %	0 %	0 %
Grup 2. Jocs de taula	0 %	100 %	0 %
Grup 3. Jocs diversos	20 %	60 %	20 %
Grup 4. Jocs psicomotors	42 %	25 %	33 %
Grup 5. Jocs sociomotors amb companys	45 %	33 %	22 %
Grup 6. Jocs sociomotors amb adversaris	60 %	10 %	30 %
Grup 7. Jocs sociomotors amb companys i adversaris	100 %	0 %	0 %

Font: Elaboració pròpia.

6. Conclusions

L'auca analitzada ha permès detallar el simbolisme de cada joc en la societat, analitzar la seva pràctica pel que fa al gènere del practicant i valorar les principals activitats lúdiques que s'inclouen segons la seva lògica motriu.

Una característica comuna a tots els jocs de l'auca és el no-control per part de l'adult i, per tant, el distanciament que hi havia entre aquest i l'infant a causa, principalment, de la manca d'una educació formal (Elschenbroich, 1979), fet que permet inferir l'antiguitat de les icones i la no inclusió d'aquestes pràctiques en l'educació del segle XVII, moment en el qual es va publicar. Es comprova, també, que amb els nous models educatius de mitjan segle XIX i fins a l'actualitat, es controlen moltes més pràctiques i, pel que fa a l'auca, s'eliminen activitats no idònies, sigui perquè agredeixen la part física de l'infant o fins i tot perquè són pràctiques amb uns valors morals i ètics negatius. Dos exemples clars en serien el joc del cavall fort i el joc de la víctima o l'olla de mel.

Pel que fa a les dades estadístiques obtingudes, es comprova la predominança dels jocs motors (60 %), en relació amb els de component motor baix o nul (40 %), fet que indicaria una tendència més gran d'unes pràctiques sobre les altres. De la mateixa manera, la clara quantitat de jocs únicament masculins (58 %) mostra la poca incidència de la dona en el joc, aspecte transferible també a l'àmbit social, en el qual l'home es considera superior a la dona.

També es destaquen una alta quantitat de jocs, de nivell motor baix i a la vegada amb un alt simbolisme místic, astrològic, religiós o amorós. Aquest fet permet comprovar, per tant, l'antiguitat de les pràctiques i el desenvolupament de les societats, ja que, amb el pas del temps, aquest simbolisme va desapareixent i el nivell motor va augmentant. A més, juntament amb el caràcter competitiu cada cop més evident, reglamentat i d'atzar en els jocs es comprova aquesta evolució social (Caillois, 1958; Guttman, 1978). El simbolisme oblidat de molts jocs en diades festives, l'alt nivell d'expressivitat de gran part de les vinyetes de l'auca o la poca quantitat de situacions sociomotors d'oposició i col·laboració que impliquen un reglament i un control més significatiu, també concorden amb aquesta idea d'evolució de la societat, visualitzada en les pràctiques lúdiques, de Caillois (1958).

Pel que fa a la diferenciació sexual, es conclou que en general els jocs relacionats amb el bel·licisme, tant real com simbòlic, amb el control de la societat o amb el poder, es relacionen amb el sexe masculí. En canvi, els jocs relacionats amb la cura de la llar o la criança són pràctiques del sexe femení. Així, el 100 % dels jocs de precisió i dels sociomotors amb companys i adversaris i que es podrien relacionar amb la guerra (grup 1 i 7) són eminentment masculins, cosa que reflecteix, per tant, la societat de l'època. Tanmateix, a partir del segle XIX, molts jocs s'adaptaven, pel que fa al material, reglament, motricitat o requeriment físic més baix, perquè poguïn ser practicats per les dones, això sí amb uns límits, com serien el contacte físic baix o nul entre les participants i també el manteniment de la feminitat. De tota manera, el rol masculí de dominant sempre hi és present, de la mateixa manera que hi apareix, en determinats jocs practicats per ambdós sexes, la figura de la dona sotmesa a l'home. Un exemple clar d'aquesta diferenciació es comprova amb els jocs de saltar: si impliquen un contacte entre companys, com

Jordi Brasó-i-Rius, Xavier Torredadella-Flix: *Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades ...*

el cavall fort o el saltar i parar, són propis dels nois. En canvi, si no hi apareix un contacte entre participants, són idonis, en general, per a les dones.

Es comprova també que hi ha un grup de jocs que són els típics de diades festives, i tot i que puguin ser practicats principalment per algun dels dos col·lectius analitzats, en general eren jugats per ambdós sexes.

Finalment, cal determinar els límits de l'estudi ja que els jocs de l'auca són propis de la classe mitjana-alta, ja que eren els destinataris principals de les vinyetes. Per tant, l'anàlisi dels jocs en els altres grups socials hauria de servir per completar l'estudi i definir amb més claredat la societat dels segles XIX i inicis del XX. L'estudi, a més, hauria de permetre valorar la pràctica dels jocs en la societat actual i valorar el nivell de coeducació assolit. I és que encara que des d'inicis del segle XX es vagi idealitzant un model coeducatiu (Serrano, 1992), les diferències de gènere, tot i ser més petites que anys enrere, encara hi són presents.

<Referències bibliogràfiques>

Amades, J. (1947). *Auca dels jocs de la mainada*. Barcelona: Tallers Hesperia.

Amar, M. A. i Jauffret, L. F. (1807). *La gimnástica ó escuela de juventud*. Madrid: Imp. de Álvarez.

Anònim (1840). *El Alguacil Mayor*. Madrid: Imp. de Albert.

Anònim (1827). *Gimnastica del bello sexo. Ensayos sobre la educación física de las jóvenes*. Londres: Ackermann, R.

Anònim (1897). *Los Juegos de la Infancia*. París: Garnier Hermanos.

Bancroft, J. (1909). *Games for the playground, home, school and gymnasium*. Nova York: The Macmillan Company.

Bantulà, J. (2005). El joc popular i tradicional als segles XVI i XVII: revisió des d'una perspectiva taxonòmica. *Educació i Història: revista d'història de l'educació*, 8, 134-146.

Bantulà, J. (2006a). *Joc Motor Tradicional: Estudi taxonòmic i comparatiu* (Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona).

Bantulà, J. (2006b). Los estudios socioculturales sobre el juego tradicional: una revisión taxonómica. *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 2, 19-42.

Bantulà, J., Colomer, A., i Ortí, J. (2007). El joc tradicional a la iconografia filatèlica. *Aloma: revista de psicologia, ciències de l'educació i de l'esport*, 21, 71-93.

Bastinos, J. (1896). *Juegos Infantiles*. Barcelona: Lib. de Antonio J. Bastinos ed.

Jordi Brasó-i-Rius, Xavier Torrebadella-Flix: *Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades ...*

- Becerro, A. i Torrebadella, X. (2013). El joc tradicional i popular a l'escola primària: una proposta de l'educació física cap a la cessió d'autonomia. *REIRE. Revista d'Innovació i Recerca en Educació*, 2, 101-118.
- Bequer, G. G. (1993). *Juegos de Movimiento*. Cuba: INDER.
- Bertha, A. (1894). *Traditional Games of England, Scotland, and Ireland*. Londres: David Nutt.
- Brittan, A. (1989). *Masculinity and Power*. Oxford: Blackwell.
- Burgener, L. (1983). La parente de nos jeux de balles. *Education Physique et Sportive*, 15, 25-26.
- C., R. (1847). *Juegos de jardín o campo*. Madrid: R y Fonseca.
- Caillois, R. (1977). *Les jeux et les hommes*. París: Gallimard.
- Caillois, R. (1958). *Teoría de los Juegos*. Barcelona: Seix Barral.
- Carbo, S. (1934-35). Lección ocasional. Geometría y trabajo manual. La "cometa o cachirulo". *La Escuela en Acción. Suplemento a El Magisterio Español* (pp. 375-376).
- Caro, J. (1884). *Días geniales o lúdricos*. Sevilla: Imp. de El Mercantil Sevillano.
- Covarrubias, P. (1543). *Remedio de jugadores*. Barcelona: Iuan de Junta.
- Díaz, A. E. (1993). *Desarrollo curricular para la Formación de Maestros Especialistas en Educación Física*. Barcelona: Gymnos.
- Dunning, E. (2003). *El fenómeno deportivo*. Barcelona: Paidotribo.
- Elias, N. D. (1986). *Deporte y ocio en el proceso de la civilización*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- Elschenbroich, D. (1979). *El juego de los niños. Estudios sobre la génesis de la infancia*. Bilbao: Zero.
- Fernández, A. (1852). *Los juegos de las diferentes edades, en todos los pueblos del mundo, desde la antigüedad más remota hasta nuestros días. Primera Serie. Juegos y diversiones de la infancia y de la juventud*. s. l. (Madrid): Biblioteca Universal.
- Fernández, F. (1862). *Los Juegos de la Primera Edad. Primera Parte. Tomo III*. Madrid: Est. Tip. de Mellado.
- Fernández, F. (1864). *Juegos y entretenimientos de las niñas*. Madrid: Impr. del est. de Mellad.
- García, P. A. (1879). *Manual teórico-práctico de educación de párvulos según el método de los jardines d ela infacnia de F. Fröbel*. Madrid: Imp. del Colegio Nacional de sordo-mudos y ciegos.
- Garvey, C. (1977). *El juego infantil*. Madrid: Morata.
- González-Agàpito, J. (1992). *L'Escola Nova Catalana. 1900-1939*. Vic: Eumo.

- Guttman, A. (1978). *From Ritual to Record. The Nature of Modern Sports*. Nova York: Columbia University Press.
- Hargreaves, J. (1986). *Sport, Power and Culture*. Oxford: Polity.
- Huizinga, J. (1972). *Homo ludens* (6a ed.). Madrid: Alianza.
- Jover, R. (1999). Juegos motores. Fundamentos para el diseño y presentación de juegos didácticos motrices en educación primaria. En M. Villamón, *Formación de los maestros especialistas en Educación Física*. València.
- Leumann, C. (s. a.). *El empresario del genio (novela)*. Buenos Aires: Agencia general de librería y publicaciones.
- López, F. (1855). *Colección de Juegos para niños de ambos sexos*. Madrid: Imp. Antonio Pérez Dubrull.
- Mehl, J. (1990). *Les jeux au royaume de France: du XIIIe au début du XVIe siècle*. París: Fayard.
- Meneses, M., i Monge, M. Á. (2001). El juego en los niños: enfoque teórico. *Revista de Educación*, 25 (2), 113-124.
- Morillas, C. (1990). Huizinga-Caillois: Variaciones sobre una visión antropológica del juego. *Enrahonar*, 16, 11-39.
- Naharro, V. (1818). *Descripción de los juegos de infancia, los mas propios a desenvolver sus facultades físicas, marales, y para servir de abecedario gimnástico*. Madrid: Imp. que fue de Fuentenebro.
- Ortí, J. (2010). *Els jocs i esports tradicionals d'arreu del món a través de la filatèlia* (Tesi doctoral, departament de Didàctica de l'Expressió Musical i Corporal, Universitat de Barcelona). Recuperat de <http://www.tdx.cat/handle/10803/1279>
- Osés, J. (1915). *Juegos de patio para niños*. Barcelona: Lib. de Perelló i Vergés.
- Payá, A. (2009). Jugar a la guerra i a la pau. Breu història dels discursos ludicopedagògics en els segles XIX i XX. *Aloma. Revista de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport*, 25, 119-136.
- Pelegrín, A. (1984). *Cada cual atiende su juego*. Madrid: Cincel.
- Pelegrín, A. (1992). *Juegos y poesía popular en la literatura infantil-juvenil* (Tesi doctoral, departamento de Filología Española, Universidad Complutense de Madrid). Recuperat de <http://eprints.ucm.es/3311/1/T17784.pdf>
- Pelegrín, A. (1996). Monográfico. Gesto, juego, cultura. *Revista de Educación*, 311, 77-99.
- Peragón, R., Vázquez, A., i Herrador, J. A. (2009). Juegos con molinos de viento. *Lecturas: Educación Física y Deportes*, 139. Recuperat de <http://www.efdeportes.com/efd139/juegos-con-molinos-de-viento.htm>

Jordi Brasó-i-Rius, Xavier Torredadella-Flix: *Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades ...*

Piaget, J. (1981). *El nacimiento de la inteligencia en el niño*. Buenos Aires: Ábaco.

Plató (2013). *Diàlegs*. Barcelona: Fundació Bernat Metge.

Prieto, J., Serrano, L. E., i Herrador, J. A. (2010). Juegos con cometas en la filatelia. *Lecturas: Educación Física y Deportes*, 140. Recuperat de <http://www.efdeportes.com/efd140/juegos-con-cometas-en-la-filatelia.htm>

Pubill, B. (2010). Una experiencia educativa interdisciplinaria a partir de las aleluyas. *Revista Pedagógica ADAL*, 20, 7-15.

Rementería, M. (1839). *Manual Completo de Juegos de Sociedad o tertúlia, y de prendas*. Madrid: Imp. de Don Norberto Llorenci.

René, H. (1903). *Sports et Jeux d'Adresse*. París: Librairie Hachette & C.

San Martín, A. (1889). De los juegos corporales más convenientes en España. *BILE*, 302, 261.

Santos, P. (1876). *Juegos de los niños en las escuelas y colegios*. Madrid: Saturnino Calleja.

Serrano, L. (1992). El treball intel·lectual i el treball manual de la dona moderna. En J. González-Agàpito, *L'Escola Nova Catalana. 1900-1939* (pp. 123-125). Vic: Eumo.

Stella, J. (1657). *Les jeux et plaisirs de l'enfance*. París: Aux galleries du Louvre chez la ditte Stella.

Torredadella, X. (2011). Vicente Naharro y los juegos corporales en la educación física española de la primera mitad del siglo XIX. *Ágora para la Educación Física y el Deporte*, 2(13), 165-182.

Valentine, L. (1869). *Games for family parties*. Nova York: Frederick Warne and Company.

Wallon, H. (1979). *La evolución psicológica del niño*. Barcelona: Crítica.

Copyright © 2015. Aquesta obra està subjecta a una llicència de Creative Commons mitjançant la qual qualsevol explotació de l'obra haurà de reconèixer els autors de la mateixa, citats a la referència recomanada que apareix a l'inici del document.

